

GLAVA BOŽICE IZ ISSE. Vis,
Arheološka zbirka »Issa«

st. kao platno sredstvo sve više prodiere rimski novac, što navješćuje propast grčke civilizacije na I obali Jadrana. Kraj slobode grčkih gradova došao je slomom Pompeja u sukobu s Cezarom ← 48, kada su Issa i ostali Grci na Jadranu stali na Pompejevu stranu. Grčki gradovi tada gube samostalnost, a Issa i Tragurij postaju *oppida civium romanorum*.

Rimsko razdoblje. Rim se kao zaštitnik Grka u sukobima s Ilirima infiltrirao u početku pomalo, a potom postao i gospodar I obale i konačno dublje unutrašnjosti Hrvatske. Rimski se civilizacija najprije proširuje u grčkim gradovima, o čemu svjedoče dvojezični natpisi u Issi i Saloni. U prvoj polovici ← I. st. osnivaju se u ilir. gradovima na obali konventi rimskih građana, odakle kreću i rimski napadi na Ilire, a potom i na Panone. Istra je u početku pripadala provinciji Iliriku, od Augusta Italiji (*X regio Italiae*), dok je S dio Hrvatske uključen tada u Panoniju.

Romanizacija i prijanjanje uz rimsku kulturu započinje tek osnivanjem rim. gradova različita pravnog statusa koji nastaju u zadnjim godinama Cezarove vlasti, a potom u doba drugoga trijumvirata i, poslije, drugih careva. Gradovi nisu podizani po istomu modelu, ali kod svih se zapažaju nedvojbeni tragovi antičke gradogradnje. Premda su neki gradovi nastali na mjestu ranijih domorodačkih zajednica, ipak su u cjelini bili planirani po rimskom sistemu ortogonalne mreže gradskih komunikacija. Tipični su primjeri za to gradovi *Jader* i *Parentium*, slični po geografskomu smještaju na poluotoku. Pri vrhu jezička, na sjecištu glavnih ulica (*cardo* i *decumanus*) smještaju se forum i kapitolij s hramovima. Uz ceste koje dovode do grada nižu se nekropole. Slične karakteristike pokazuje i nešto manji *Argyrvntum* (Starigrad kraj Paklenice). Pula (*Pola*) ima specifičnu kombinaciju starosjedišne i rimske gradogradnje. Zadržane su koncentrične kružne prometnice histarske gradine koja je i dalje tvorila jedan od najbitnijih dijelova grada, dok je pri dnu brežuljka primijenjen rimski način pravilne mreže ulica koje oblikuju gradske insule. U »rimskome« dijelu grada na sjecištu karda i dekumana smješten je forum s kapitolijem. *Narona* (selo Vid kraj Metkovića) nalazi se na padini i ima spiralne komunikacije jer nije obuhvaćala obje strane brežuljka. Slabo istraženi dio grada u ravnici vjerojatno je bio građen po rimskim pravilima, dok je forum bio u središtu lepeze gradskoga prostora. *Salona* je imala vrlo specifičan razvika koji su predodredila prethodna naselja; ona nije bila jedinstveno naselje već se sastojala od nekoliko aglomeracija, pa se stoga u najranijim izvorima naziva *Salonae* (plural). Riječ je uglavnom o gradinama, od kojih su neke bile i vrlo velike, a naselje uz luku, pri ušću rječice Jadro, preuzelo je ulogu središta. S obzirom na konfiguraciju tla i pravilan oblik, struktura komunikacijskoga sustava je ortogonalna, ali forum i ostali sadržaji nisu smješteni na križanju karda i dekumana, nego blizu luke. Poslije se grad proširio prema istoku i zapadu, ali s obzirom na to da se postupno razvijao

uzduž cesta koje izlaze iz starijega dijela grada u tri smjera, cjelina nema ortogonalno formirane komunikacije, već samo poneki segment pokazuje pravilne insule. *Epidaurum* (Cavtat) smješten je na poluotoku, kao i mnogi drugi gradovi na I Jadranu, ali nije dovoljno istražen da bi se moglo govoriti o njegovoj urbanistici. Od kolonija u unutrašnjosti najvažnija je *Aequum* (Čitluk kraj Sinja), nastala tek u doba Klaudija. Grad je pravilno planiran, a kao središte širega područja na kojemu žive kolonisti, gotovo da i nema drugih zdanja osim javnih. Vrlo zanimljivu urbanu strukturu iskazuju i neka ilir. naselja s prethodnim kontinuitetom života. Najzanimljiviji su u tomu pogledu *Asseria* i *Varvaria* u Dalmaciji te *Nesactium* u Istri. Ta su naselja još prije Rimljana dobila gradske zidine od velikih kamenih blokova, a potom i gradske sadržaje bez kojih je bio nezamisliv život rimskoga građanina. Zanimljiv je smještaj foruma u Asseriji, koji je postavljen iza sam obod fortifikacija na J strani platoa, tako da je otvoren prema jugu i suncu a trijemovima zatvoren s triju ostalih strana, odstupajući tako od antičkih pravila i prilagođujući se lokalnim prilikama.

Urbanistika gradova u Panoniji slabije je istražena. Najvažniji gradovi *Siscia* i *Mursa* smješteni su na velikim rijekama. Urbanu strukturu Siscije uvjetovali su prirodni položaj i prethodna prapov. matrica naselja. *Cibale* (Vinkovci) su nastale tako da je na prapov. sustav pridodan rimski, što pokazuje kombinatorički duh miješanja drevnih iskustava i novih potreba. *Mursa* je od pogranične utvrde izrasla u grad, a matrica rimskoga castruma (pravokutna osnova) zadržana je i u civilnom gradu. U civilne gradove prešla su i dva negdašnja rimska vojnička logora *Tilurum* (Gardun kraj Trilja) i *Burnum* (Ivoševci kraj Kistanja). Tilurij praktički nije ni istraživani, a Burnum ima uobičajeni oblik rimskih logora sa zgradama zapovjedništva legije, nastambama za vojnike, termama, fortifikacijama itd.

Arhitektura rimskih gradova na tlu Hrvatske ima standardna obilježja i forme kakvi su poznati i drugdje no neki se spomenici izdvajaju vrijednošću. U Puli su sačuvana dva kapitolijjska hrama, jedan cjelovito a drugi djelomično; u temeljima su preostali hramovi u Nezakciju, Ninu, Zadru, Saloni, Naroni itd. To su pretežito dosta jednostavni prostili, među kojima se složenost posebno odlikuje hram u Ninu. Očito je da je lokalna aristokracija toga libumskoga grada željela istaknuti privrženost rimskoj kulturi. Hram je tipološki pseudoperipteros, a neobičan je po tome što mu je pravokutna cella poprečno postavljena i podijeljena na brodove; unutrašnji zidovi raščlanjeni su nišama. Zanimljivo je da su se jednostavni prostili gradili do kasne antike, što potvrđuje hram u Dioklecijanovoj palači. Slično oblikovani kapitolij s tripartitnim rješenjem nalazi se i u *Aquae Iassae* (Varaždinske Toplice).

U mnogim hrv. gradovima očuvali su se forumi. Najtemeljitiije je istražen zadarski forum; njegov trijem, koji je natkrivao pločnik trga, imao je dva kata i tvorio je jedinstvo s tabernama u njegovoj dubini. Zanimljivo rješenje, vjerojatno na forumu, imala je *Mursa* gdje je, prema jednomu natpisu, bilo mnogo taberna, ali od foruma nije preostalo gotovo ništa. Od ostalih forumskih zdanja ističu se bazilika u Zadru i kurija u Saloni. To su prilično jednostavne građevine s apsidalnim tribunalima za gradske magistratre. — Jedna od najkarakterističnijih građevina rimske gradske civilizacije su terme. U gradovima je bilo više terma; imale su različite bazene, sustav za zagrijavanje, prostore za znojenje, a sve su te prostorije obično bile oko središnjega otvorenoga prostora. U termama se zapaža bogatstvo unutrašnjih forma rimske arhitekture. Najbolje su sačuvane i arhitektonski najbogatije terme u Issi, Nezakciju, Zadru, Saloni i dr. — Teatre i amfiteatre posjeduju samo gradovi s najvišom gradskom civilizacijom. Obje su građevine sačuvane samo u Puli i Saloni. Vjerojatno je bilo i drugdje takvih zdanja (teatar u Naroni, amfiteatar u Zadru i Mursi). U Puli su postojala dva teatra. Veći se nalazio izvan grada i bio je podignut na supstrukcijama. Na tim su temeljima bile postavljene stube gledališta. Scena je dosta jednostavna i neraščlanjena. Slično je bilo i s manjim kazalištem, koje je ležalo na padini pa su prvi redovi gledališta ležali na kosini terena. Ovaj je teatar imao nešto razvijeniju pozornicu. Na niskoj padini bio je postavljen i salonitanski teatar, tako da je manji dio gledališta imao prirodnu kosinu, a znatno veći je bio na supstrukcijama. Složena i nišama raščlanjena pozornica svjedoči o raskošnoj izvedbi. U Puli i Saloni očuvali su se i amfiteatri. Ispod arene pulskoga amfiteatra iskopani su veliki podzemni prostori za sklanjanje rekvizitarija i druge potrebe. Gledalište je na supstrukcijama čiju osnovu tvore elipsasti prstenovi i radijalno postavljeni poprečni zidovi. Vanjski plašt ima lučne otvore s pilonima u nižim katovima i pravokutnim otvorima na gornjem, a dojam rustične monumen-